

УДК 930.25(477)

С. В. СЕМЕНОВ, М. А. БАЛИШЕВ*

**ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ АРХІВУ УКРАЇНИ – 40 РОКІВ**

У статті йдеться про пам'ятну дату в історії української архівної справи – створення у місті Харкові Центрального державного архіву науково-технічної документації (згодом – ЦДНТА України). Наведено найважливіші дати з життя інституції; описані особливості комплектування архіву та склад науково-технічної документації, яка знаходиться на державному зберіганні в ЦДНТА України.

Ключові слова: ЦДНТА України; архів; науково-технічна документація.

Активізація науково-технічної думки у 60-ті роки ХХ ст. націлила суспільство на створення стратегічної бази технічної документації, забезпечення оптимальних умов її довгострокового централізованого зберігання, розробку науково-довідкового апарату, організацію всебічного та широкого використання. Таким чином, до низки профільних архівних інституцій колишнього СРСР увійшов Центральний державний архів науково-технічної документації УРСР.

Ця подія в житті українського архівного співтовариства відбулася на виконання постанови Ради Міністрів Української РСР № 683 від 25 грудня 1969 р. «Про заходи щодо покращення архівної справи в республіці»¹. Згідно з цим документом було ухвалено пропозицію Архівного управління при Раді Міністрів УРСР щодо переведення у 1970 р. Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР (ЦДАЖР) із Харкова до Києва і його розміщення у головному корпусі центральних державних архівів УРСР на вулиці Солом'янській, № 24 (будівництво саме тоді завершувалося). Передбачалося, що відкриття у Харкові спеціалізованого архіву забезпечить належні умови для збереження та використання науково-технічної документації, яка зосередилася в результаті діяльності науково-дослідних інститутів, проектних та конструкторських організацій колишнього СРСР (за винятком тих, що діяли у системі Академії наук)².

Питання функціонування та життєдіяльності новоствореного архіву вирішилося шляхом надання ЦДАНТД УРСР двох будівель на вулиці Університетській (буд. № 4 та № 8) в м. Харкові, в яких раніше розміщувався Центральний державний архів Жовтневої Рево-

* *Семенов Євген Васильович* – директор Центрального державного науково-технічного архіву України.

Балишев Марат Артурович – кандидат історичних наук, заступник директора Центрального державного науково-технічного архіву України.

люції та соціалістичного будівництва. Чисельність адміністративно-управлінського персоналу ЦДАНТД УРСР та його фінансування не виходили за межі плану роботи Архівного управління при Раді Міністрів УРСР та здійснювалися за рахунок коштів, передбачених республіканським бюджетом на утримання державних архівних установ³.

Хронологічно діяльність ЦДАНТД УРСР (відповідно до його тимчасового штатного розпису, це – п'ять співробітників) розпочинається з 1 вересня 1970 р. З перших днів роботи перевозяться документальні матеріали ЦДАЖР УРСР із Харкова до Києва⁴.

Спочатку ЦДАНТД УРСР було віднесено до другої категорії архівних установ (згодом – до першої) із безпосереднім підпорядкуванням Архівному управлінню при Раді Міністрів УРСР, яке повинно було здійснювати організаційно-методичне керівництво.

Наказом начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюкова від 18 вересня 1970 р. № 44 було затверджено Тимчасове Положення, в якому зазначалося: “ЦДАНТД УРСР – це науково-дослідна установа, яка здійснює централізоване зберігання, облік, наукове і практичне використання технічних документальних матеріалів з історії науки і техніки в Українській РСР...”⁵.

До складу фондів архіву повинні були надходити документальні матеріали:

у галузі наукових досліджень – науково-технічні завдання і програми, звіти за темами НДР, науково-технічні огляди та інші документи, які визначають перспективу розвитку даної галузі виробництва і містять принципово нові рішення науково-технічних проблем;

у галузі капітального будівництва – техніко-економічні обґрунтування, генеральні плани, пояснювальні записки, основні архітектурно-будівельні, технологічні та енергетичні креслення, інші документи, які входять до складу індивідуальних і типових проектів, що мають принципово нові інженерні, конструктивні, архітектурні, планувальні рішення;

у галузі машинобудування і приладобудування – ескізи і технічні проекти виробів основного промислового виробництва, загальні види, креслення основних вузлів, технічні характеристики, принципіві, кінематичні, компонуючі схеми та інші документи, що містять нові рішення та ідеї технічних, виробничих, транспортних і інших проблем;

у галузі технології – типові і групові проекти технології виробництва, креслення групового і типового оснащення, зведені нормативи та інші документи, які відображають нові технологічні процеси та методи організації виробництва і праці, їх докорінне удосконалення.

ЦДАНТД УРСР також комплектується документами особового походження, що історично відклалися за життя та внаслідок діяльності окремої особистості (фондоутворювача), сім'ї чи роду.

Відповідно до Положення про Державний архівний фонд УРСР новостворену архівну установу повинен був очолювати директор за призначенням Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. Наказом начальника Архівного управління О. Г. Мітюкова від 17 жовтня 1970 р. № 48 виконання обов'язків директора ЦДАНТД УРСР тимчасово покладається на Олену Миколаївну Бунькову (1928–2006), тодішнього начальника відділу секретних фондів ЦДАЖР УРСР, згодом – заступника директора ЦДАНТД УРСР⁶.

15 квітня 1971 р. на посаду директора запрошується Микола Федорович Кондратьєв (1926–2009), який до того очолював архівний відділ Харківського облвиконкому, а потім впродовж 17 років – ЦДАНТД УРСР. Він справедливо вважається одним із фундаторів спеціалізованого архіву з історії розвитку науки і техніки в Україні. Кондратьєв запропонував єдині методичні принципи комплектування, опрацювання та обліку НТД, що надходила на державне зберігання⁷.

У 1971 р. розроблено проект структури ЦДАНТД УРСР; у 1974–1975 рр. – перше Положення про ЦДАНТД УРСР (затверджене 18 березня 1975 р.), яке ґрунтується вже на певному практичному досвіді роботи.

Згідно з дорученням Головархіву УРСР у 1982 р. було розроблено нове Положення про архів, в якому “<...> чіткіше і повніше, ніж у діючому, визначені організація архіву, його завдання, функції, права та склад документів, які зберігаються”⁸. Одним з пріоритетних завдань архіву, як і раніше, вважається забезпечення збереженості і державного обліку документів ДАФ СРСР.

У 1988 р. за підсумками голосування членів трудового колективу директором ЦДАНТД УРСР було обрано Олену Миколаївну Мащенко (нині – головний науковий співробітник ЦДНТА України)⁹.

З відновленням у 1991 р. державності в Україні ЦДАНТД УРСР у системі архівних установ підпорядковується Головному архівному управлінню при Кабінеті Міністрів України, у зв'язку з чим основна його діяльність та творчий потенціал працівників орієнтується на розв'язання актуальних проблем в архівній справі незалежної України.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 415 та наказу Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України № 35 ЦДАНТД України перейменовано на *Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України)*¹⁰.

За станом на 1992 рік ЦДНТА України вже зосередив у своїх фондах 470 тисяч одиниць зберігання науково-технічної документації: оригіналів науково-дослідних та проектно-конструкторських розробок; біографічних матеріалів про відомих вчених; бере активну участь у формуванні національного ринку інтелектуальної власності.

Для повнішого розкриття змісту фондів архіву, фокусуючи увагу на історії розвитку окремих галузей народного господарства, треба зазначити, що основу документальної бази складають проекти з капітального будівництва об'єктів української гідроенергетики.

Серед науково-технічної документації, яка надійшла на державне зберігання, документи Вознесенської (Олександрівської) ГЕС – однієї з перших радянських гідроелектростанцій; Дніпровського каскаду: Дніпрогесу, Дніпродзержинської, Київської, Канівської, Кременчуцької ГЕС, а також: Ворошиловградської, Дубоссарської, Єгорлицької, Житомирської, Каховської, Первомайської, Терезької гідроелектростанцій. Теплоенергетична галузь представлена документами Березівської, Бурштинської, Добротворської, Запорізької, Зуївської, Криворізької, Курахівської, Миронівської, Придніпровської, Славянської, Київської, Миколаївської, Харківської, Ужгородської ДРЕС; Київської, Миколаївської, Харківської ГЕС.

Окремої уваги заслуговують об'єкти атомної енергетики. Серед них – документи до проектів Запорізької, Південноукраїнської, Харківської (нереалізований проект) АЕС (Україна); Курської та Нововоронезької АЕС (Російська Федерація).

У фондах ЦДНТА України досить повноцінно представлено важливі галузі вітчизняної промисловості – як чорну і кольорову металургію, так і вугільну та хімічну. Серед них такі підприємства: Запорізький титаномагнієвий, “Криворіжсталь” та “Азовсталь”; проекти першого радянського блюмінгу (1150 на Макіївському металургійному заводі) та слябінгу (1100 на МК “Запоріжсталь”); проекти найпотужніших у свій час доменних печей та прокатних станів.

Серед матеріалів стратегічних об'єктів трубопровідного транспорту в ЦДНТА України зберігаються документи унікальних багатониткових систем газопроводів, які з'єднуються територіями багатьох країн. Це проекти магістральних газопроводів “Дашава-Київ-Брянськ-Москва”; “Долина-Дрогобич”; “Дружба”; “Краснодарський край-Ростов-Луганськ-Серпухів”; “Куйбишев-Лисичанськ”; “Мангшлак-Поволжя-Україна”; “Мозир-Ужгород”; “Оренбург-Західний кордон СРСР”; “Уренгой-Помари-Ужгород”.

Науково-технічну документацію, яка стосується галузі цивільного будівництва та архітектури, представлено у фондах архіву проектами післявоєнної реконструкції вулиці Хрещатик (1952–1957), житлових кварталів та споруд соціально-культурного і культового призначення, інших районів міста Києва.

Майже третину архівного фонду ЦДНТА України складає конструкторсько-технологічна документація. Це здебільшого графічні матеріали (креслення): машинобудівного напрямку (гірничошахтне та гірничорудне обладнання, розробки тракторобудування); транспортної

галузі (проекти залізничного, автомобільного, водного, підземного, транспорту), які являють собою (окрім практичного застосування) інформативне джерело до вивчення історії розвитку техніки, що дає змогу обізнаному дослідникові повніше відтворити етапи реалізації будь-якого технічного задуму.

Ще одним із різновидів історичних джерел архіву, які зосереджують в собі відомості щодо пройденого науково-технічного процесу, тобто містять інформацію про стан і його тенденції в цілому, є наукова документація, зокрема “Звіти про науково-дослідні роботи” періоду 1927–1986 рр. Вона систематизована в межах головних наукових проблем, які охоплюють широкий спектр завдань, що перебували у фокусі наукових пошуків. Серед них – дослідження в галузі коксохімії, розвідки корисних копалин тощо.

Серед 19 архівних фондів особового походження найбільшим документальним зібранням в Україні є особовий фонд академіка архітектури О. М. Бекетова. Увагу дослідників привертають архівні матеріали з фондів члена-кореспондента Академії мистецтв СРСР архітектора О. І. Заварова, доктора фізико-математичних наук, астрометриста і картографа професора ХДУ імені О. М. Горького Б. П. Остащенка-Кудрявцева, докторів біологічних наук проф. О. М. Матвієнко та Ю. М. Прокудіна, заслуженого архітектора УРСР В. Г. Маєвської та інших¹¹.

Важливо відзначити, що у ЦДНТА України зберігаються матеріали до різногалузевої історії розвитку економіки та промислового потенціалу 376 підприємств (за визначенням – об’єктів) із 25 країн світу. Серед них дванадцять країн зі складу республік колишнього СРСР (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Росія, Таджикистан, Узбекистан), сім європейських (Болгарія, Німеччина, Польща, Румунія, Угорщина, Франція, Чехія), дві близькосхідні держави (Ірак, Туреччина). До інших слід віднести чотири віддалені країни з різним рівнем розвитку промислового виробництва (Єгипет, Індія, Китай, США)¹².

У 2007 р. наказом голови Держкомархіву України О. П. Гінзбург директором Центрального державного науково-технічного архіву України призначено Євгена Васильовича Семенова.

Кожна зміна підпорядкування та керівництва ЦДНТА України, безумовно, позначалася на напрямках діяльності, колі завдань, структурі підрозділів архіву. Однак, попри всі організаційні трансформації, головними проблемами залишались: науково-організаційні аспекти вивчення складу відомчої НТД і досвіду експертизи її цінності; актуальні питання комплектування архіву; забезпечення збереженості та обліку документів НАФ; ефективне та всебічне використання інформації документів з різних сфер соціально-економічного, промислового, наукового життя України.

Про визнання високого професійного рівня співробітників ЦДНТА України свідчить той факт, що на нього покладено функції головної установи країни, яка здійснює централізоване зберігання, облік, наукове і практичне використання НТД, науково-методичне керівництво та контроль за постановкою документальної частини діловодства та роботи відомчих технічних архівів.

Протягом 40 років у ЦДНТА України зібрано і опрацьовано значну кількість документів, за якими вивчатимуть і оцінюватимуть відповідальний час складних і суперечливих суспільних змагань за реальну українську державність, справжню демократію, економічну стабільність, цивілізоване життя наших людей.

Сьогодні, як і у минулому столітті, в Центральному державному науково-технічному архіві України забезпечується облік та зберігання документів свого профілю, які мають науково-історичне значення поряд із широким використанням архівної інформації в інтересах розвитку української науки та техніки.

Нині в ЦДНТА України зберігається проектна, конструкторсько-технологічна та науково-дослідна документація, яка складає 552727 одиниць зберігання (950 комплексів НТД), створена за період 1891–2008 рр. Більше 200 організацій, підприємств та видатних вчених, архітекторів є фондоутворювачами архіву.

Згодом увійдуть до “архіву архівів” і матеріали про початок організації роботи з науково-технічними документами в колишньому СРСР, Українській Радянській Соціалістичній Республіці, незалежній Україні. На них, крім відбитків старих і нових історико-наукових та науково-технічних проблем, проступає й світла печать загального архівного поступу.

---

¹ Центральный державный научно-технический архив Украины, ф. 48, оп. 1, од. зб. 3, арк. 3–4. (Далі – ЦДНТА України).

² ЦДНТА України, ф. 48, оп. 1, од. зб. 2, арк. 12.

³ *Балишев М. А.* 90-річчя від дня створення архівної системи України / М. А. Балишев // UNIVERSITATES. Наука и Просвещение. – 2007. – № 3. – С. 57.

⁴ Центральный державный научно-технический архив Украины, ф. 48, оп. 1, од. зб. 1, арк. 2–3.

⁵ *Мищенко С.* Центральный державный архив научно-технической документации СРСР – новая научно-дослідна архівна установа республіки / С. Мищенко // Архіви України. – 1971. – № 2. – С. 74–75.

⁶ Центральный державный научно-технический архив Украины, ф. 48, оп. 1, од. зб. 1, арк. 20. (ЦДНТА України).

⁷ ЦДНТА України, ф. 48, оп. 1, од. зб. 16, арк. 40.

⁸ ЦДНТА України, ф. 48, оп. 2, од. зб. 704, арк. 1.

⁹ ЦДНТА України, ф. 48, оп. 3, од. зб. 1195, арк. 1.

¹⁰ Архіви України: Путівник / Державний комітет архівів України. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; За заг. ред. Ірини Матяш. – К. : Горобець, 2007. – С. 39.

¹¹ *Балишев М. А.* Фонди ЦДНТА України як фактографічна база вивчення історії вітчизняної науки та техніки / М. А. Балишев // Актуальні питання історії науки і техніки / Матеріали 6-ї Всеукраїнської наукової конференції. – Полтава: Видавництво Тетра, Полтавська державна аграрна академія, 2008. – С. 118–119.

¹² *Балишев М. А.* Технічний, загальногосподарський розвиток зарубіжних країн за документами ЦДНТА України. 1911–1992: Довідник [Балишев М. А., Балишева О. В., Барикіна О. І., Дождьова О. Є.]. – Х.: Федорко, 2008. – Т. 1. – С. 9–10.

Стаття посвячена пам'ятній даті в історії українського архівного дела – створенню в місті Харків Центрального державного архіву науково-технічної документації (в подальшому – ЦДНТА України). Приведені важливі дати з життя установи; описані особливості комплектування архіву і склад науково-технічної документації, яка знаходиться на державному зберіганні в ЦДНТА України.

Ключевые слова: ЦДНТА України; архів; науково-технічна документація.

The article is devoted to the memorable date in history of Ukrainian archived business – creation in Kharkiv of the Central State Archive of Scientific and Technical Documentation (in future – the CSSTA of Ukraine). Main dates from life of institution are resulted; features completing of archive are described, and composition of scientific and technical document which is on state storage in CSSTA of Ukraine are proposed in the article.

Keywords: CSSTA of Ukraine; archive; scientific and technical documentation.